

PETO POGLAVLJE

Faktori krize

Mnogi se historičari slažu s tim da je krajem XVI vijeka Osmansko carstvo počelo da slabi i da je njegovo opadanje potrajalo čitava tri vijeka, sve do konačnog raspada početkom XX vijeka. Drugi, pak, tvrde da je proces slabljenja počeo 1683. godine, s neuspješnom opsadom Beča, poslije koje je Osmansko carstvo počelo da gubi ratove i teritorije u Evropi, ili početkom XIX vijeka, kada je Osmansko carstvo ekonomski i politički počelo da se uključuje u svjetski poredak kojim je dominirao Zapad. No, pitanje slabljenja Osmanskog carstva, iako su se njime uglavnom bavili historiografi u XX vijeku, nije baš tako novo. Ono se, naime, može sresti i u spisima iz XVI i XVII vijeka, kad su osmanski učenjaci tvrdili da više nema „dobrog starog poretka“ iz „zlatnog doba“ Sulejmana I (1520–1566) i da se sad šire nered i korupcija. Historičari su ovo mišljenje uspjeli da opovrgnu i da ga prikažu kao ideološko sredstvo kojim su osmanske elite željele da očuvaju svoj položaj. Osim toga, novije studije pokazale su da je Osmansko carstvo uspjelo da prevaziđe krizu s kraja XVI i početka XVII vijeka tako što se okrenulo modernizaciji, jačanju novčane razmjene i birokratizaciji države – a nešto slično se na početku novog vijeka zapravo dešavalo i u većini velikih evropskih i azijskih monarhija. To bi onda značilo da XVII i XVIII vijek nijesu bili period kontinuiranog opadanja nego period složene modernizacije, a u mnogo čemu čak i period jačanja i razvoja.

To ne znači da u ovom dobu nijesu postojali baš nikakvi elementi krize. Ljudi koji su živjeli u Osmanskom carstvu bili su, baš kao i svi drugi na početku novog vijeka, ma đe/gdje živjeli, izloženi raznim ograničenjima i pritiscima. Prije svega, i sam fizički opstanak često je bio ugrožen: ljetinu su mogle uništiti razne prirodne katastrofe, vatra je mogla satrijeti i nagomilano bogatstvo i elementarna sredstva za život, ljude su kosile nepoznate bolesti koje oni nijesu umjeli da izliječe. Nameti su za mnoga domaćinstva bili ogromno opterećenje. Ratovi su bivali sve skuplji i slabili su osmansku državnu kasu. Da bi povećavale svoje prihode, osmanske vlasti bi ili povećale poreze ili bi vršile devalvaciju, ali od toga se državni budžet nije mogao oporaviti. Prodaja položaja ili otvoreno davanje mita bili su načini da se privatni kapital ubaci u državne tokove novca, ali time su se stvarale i paralelne mreže vlasti i uticaja, zahvaljujući kojima su male grupa državnih službenika i posrednika mogle da uzimaju za sebe novac, bio on državni ili novac poreskih obveznika.

U ovom poglavlju željeli smo da pokažemo i kako su pojedine krize nastajale i kako su vlasti pokušavale da ih riješe. Povratak na dobri stari poredak bio je jedna mogućnost, izlazak iz osmanskog sistema druga. Tekstovi koje navodimo ovđe/ovdje pokazuju nam na kakve su se načine ljudi dovijali u kriznoj situaciji, ali i kako su dalekosežne posljedice te krize imale.

Va. „Prirodne“ nepogode

V-1. Glad u Carigradu (1758)

Te godine ljudi su se slili u Carigrad pošto je u većini krajeva vladala glad. Tako glad nastade i u glavnom gradu, đe/gdje je hljeba bivalo sve manje. Po nekoliko stotina ljudi stalno je opsijedalo vrata svake pekare. Uzimali bi i napola pečene vekne. Starci, žene i muškarci [raiyye] gladovali su. [...]

Zato su ljudi počeli da kupuju pirinač u velikim količinama. Tako je onda i pirinča počelo da biva sve manje. Kako se bližio post, pa da muslimani ne bi trpjeli oskudicu, u mjesecu šabanu izdata je zapovijest po kojoj svakom sljeduju dvije oke⁷⁷ pirinča. Međutim, posljednjeg dana mjeseca šabana nekoliko stotina zlih žena nagnulo je na magacin jednog zimije⁷⁸, trgovca pirinčem. Jedna od njih

⁷⁷ Osmanska mjera za težinu – 1,283 kg

⁷⁸ Nemusliman

isuka velik nož i nasrnu njime na zimiju. Zimija uteče, a one razvukoše pirinač. Čuvši za ovaj ispad, janjičarski aga Nalband Mehmed-paša ode u taj kraj da spriječi pljačku, ali ne samo što nije uspio u tome nego ga je rulja još i ispsovala i naružila. Zato on posla velikom veziru svog glasnika Kuzudžu Mehmed-agu. Pomenuti Kuzudžu Mehmed priča: „Kad sam stigao do njega i ispričao mu sve, on je upravo slušao neke svirače. Nije dao da ga ometam. Jednostavno mi je rekao da zamjenika janjičarskog age odvedem na dotično mjesto. Tako sam i učinio. A žene ga spaziše pa se razbježaše.“ Poslije ovog skandala, zapovjednik janjičara smijenjen je, a njegov zamjenik [...] bi postavljen na njegovo mjesto. Zahvaljujući jakim vjetrovima, dva dana kasnije pristigoše i brodovi s pirinčem, pa se pirinač svuda mogao kupiti.

Şemdanizâde, str. 16–1

Snabdijevanje velikog grada kakav je Carigrad zavisilo je od ljetine u raznim pokrajinama. Koliko god da su se vlasti trudile, nestašice i nastupi panike bili su neizbježni, dolazilo je do poskupljenja i do nemira među stanovništvom, što je moglo biti i politički opasno. Početkom novog vijeka pobune gladnih, koje su nerijetko predvodile žene, bile su česte, i to ne samo u Osmanskom carstvu nego i u zapadnoj Evropi.

❓ Opiši ekonomske i psihološke mehanizme kojima su ljudi u Carigradu pokušavali da izađu na kraj u vremenima nestašica. Zašto su žene bile glavni akteri u pobunama gladnih? Da li bi svjetina upala da opljačka magacin bogatog muslimanskog trgovca pirinčem? I da li bi vlasti tada reagovala oštrije?

V-2. Zemljotres u Carigradu (1766)

[...] Trećeg dana, a to je bio 12. zulhidže i 14. maj, četvrtak, [...] pola sata po svitanju iznenada je došlo do velikog zemljotresa. Bio je toliko snažan da je ljude odmah napustila svaka nada da će ostati u životu, pa su ostali đe/gdje su se zatekli. Sve zgrade, svi ljudi i životinje, sve je stradalo. Oni koji su preživjeli pokajali su se za svoje grijehе i učvrstili u vjeri. Poslije

devet minuta, zemlja se umirila. Carigrad je bio sav u prahu i dimu. Kad se dim razišao, pokazalo se da je Osvajačeva džamija srušena do temelja. Bajazitova i Mihrimahova džamija bile su teško oštećene. Teško su oštećeni i poslastičarnica, prostor za molitvu [*Dua Meydani*] na pokrivenom bazaru, kao i tržnica šeširdžija i bezistan. Stari saraj, gradske zidine, [tvrđava sa] Sedam kula, Vezirov han, tržnica roblja, i druga zdanja od cigle i kamena i džamije i neke kuće od drveta takođe su stradale. Propale su i neke zgrade u četvrtima Galata i Uskudar. Čak se i za neke građevine za koje se isprva mislilo da su koliko-toliko dobro prošle kasnije pokazalo da su stradale. Na Novom saraju su takođe oštećeni temelji i zidovi. Smrtno je stradalo četiri hiljade ljudi. A kako Carigrad ima oblik trougla, zemljotresa i požara ovđe/ovdje nikad neće manjkati.

Şemdanizâde, str. 85–86

Zašto su džamije u Carigradu stradale više nego druge zgrade?

V-3. Kuga u Bukureštu (1813)

A mjeseca oktobra smrt stade da uzima danak u razmjerama kakve nikad dotad nigđe/nigdje nijesu viđene. Činilo se da će se grad rasprsnuti, i ljudi su bježali kud su ih god noge nosile. I čitav grad bio je pust. Ali, šta se moglo i vidjeti/vidjeti? Kud god da se okrenete, čuli biste: „Sklanjaj se, bjež' u stranu, evo grobara s mrtvima“, njih osmoro, ako ne i desetoro, jedan na drugom, a prati ih povorka u traljama i uplakana đeca/djeca. I nosili bi ih tako kroz čitavu tu sirotinjsku četvrt, sve dok više uopšte ne bi bili kadri da im pomognu, i onda bi ih ostavili na ulici sve dok grobari ne dođu da ih pakupe mrtvačkim kolima. A što se nas živih tiče, i mi sebe smatramo već mrtvima i hodamo lelujući se. Oni su onda počeli da sahranjuju jedni druge po baštama dok se i one nijesu napunile. Tamo đe/gdje je kuga ušla, preživio je samo jedan ili dvoje od desetoro. A ponegđe/ponegdje nijedan. A bilo ih je i koji su preživjeli bolest. Sveštenici su umirali po crkvama. Neki su i pobjegli. Crkve su ostajale prazne, bez ikoga da drži bogosluženje, čovjeku se srce cijepalo kad ih gleda takve. Sirotinjske četvrti su se praznile. A smrt

je bila užasavajuće prisutna svuda, od avgusta do januara. A onda je u januaru usporila, ali nijesu joj umakle ni velike kuće, osim možda nekih važnih bojara koji su se zaključali u svoja dvorišta i koje je čuvala vojska. A ovđe/ovdje u Bukureštu, kako bih rekao, ovđe/ovdje je bilo ljudi da sahrane mrtve, mada su ponekad psi raznosili kosti po baštama, đe/gdje ih iz straha nijesu ukopavali duboko. Po selima, ali i izvan njih, psi su razvlačili i stanovnike grada i seljane, pošto tamo nije bilo nikoga da ih sahrani. [...] A u bolnicama bi pravili brda od po stotinu nagih tijela, sve mladi muškarci i žene, deca/djeca,

starcu, bogataši, siromasi, i sva ta tijela bi oticala. A onda bi iskopali jame i pobacali ih unutra, jedno na drugo, Ciganina, bojara, Jevrejina i Jermenina, ophodeći se isto prema svima.

Corfus, str. 340–341

 Koje su nacionalne, vjerske i društvene razlike uopšte bile bitne u tako dramatičnim okolnostima? Kako to izgleda biti „živi mrtvac“ u gradu koji je pogodila kuga? Kako ovakve katastrofe utiču na elementarnu ljudskost?

Vb. Politička kriza u Carigradu

V-4. Rješenja za krizu osmanske države u Koči-begovim memoarima (oko 1630)

Sačinio sam ovu raspravu i podnio je uzvišenom, veličanstvenom sultanu kako bi on znao razloge za nevolje i promjene na ovom svijetu i kako bi im, Božjom milošću, pronašao lijeka. Tako će sultan moći da ispravi što je krivo. Neka se najprije zna da je osnov poretka u carstvu i u narodu poštovanje vjerskih pravila i vjerskog zakona, šerijata. Drugo, sultan treba ljubazno da se ophodi i da poštuje prava svih staleža, učenjaka koji se staraju o potrebama podanika koje im je Bog povjerio i ratnika koji svoj život stavljaju na stazu rata [*gaza*]. Međutim, on treba da kazni one koji to zaslužuju i da loše postupaju prema njima. Isto tako, on treba da poštuje i čuva još uvijek važeće zakone počivših sultana. Jer treba se nadati da će se stvari na taj način popraviti i urediti se i da će se ugled države obnoviti. A poredak je sultanov.

Koči Bey, str. 19

U drugoj polovini XVI i tokom XVII vijeka nastao je velik broj političkih spisa u kojima se ukazivalo na simptome političke krize, ali u kojima su se davali i prijedlozi kako bi se kriza mogla razriješiti. Mahom su se predlagale mjere kojima bi se povratilo „dobro staro vrijeme“, tako da ovakvi savjeti nijesu imali naročito veliku praktičnu vrijednost.

 Da li Koči-begov savjet ima ikakve veze s konkretnim razlozima krize ili je on samo uopšten? Kakav bi savjet bio efikasniji?

V-5. Poslanici moldavskog kneza Konstantina Mavrokordata objašnjavaju zašto su u Carigradu morali da podmite više ljudi (1741)

Vaša visosti, grdite nas što smo dijelili darove, ali mi bez njih ništa ne bismo mogli postići; a opet, nije pravo ni da se ne daju nikakvi darovi, jer vremena su takva da su i Porta velikog vezira i oni oko njega izuzetno gramzivi, i da su svi, pa i najmanji među njima, kao zvijeri. Kad traže nešto, oni to najprije čine izokola, potom stanu grditi, koristeći svu svoju moć, a potom i prijetiti, pa vam drugo i ne preostaje. U toj carevini nema monarhije kakva je bila za vladavine Ibrahim-paše⁷⁹, ali poslije velikog vezira svaki visoki službenik iz Spoljnog dvora je kao nezavisni vezir. Glavni glasnik (čauš-baša), moćan je koliko i zamjenik velikog vezira [*kethüda*], a i starješina pisara [*reis*] otprilike je isti. Ovi što su u pratnji velikog vezira prave su zvijeri, a i oni okolo: Hajati je onakav kakvim ga i vi znate, njegov zamjenik bez okolišenja govori pravo agi od harema [*darisadet*], nekadašnji pisar [*iazegî*] Ali-efendija govori umjesto njega i sve je u njegovoj šaci; Esad-mula je kandidat za položaj muftije, Pirizade je bliski

⁷⁹ Ibrahim-paša Nevşehirli, veliki vezir 1718–1730.

savjetnik, Džara Halif-efendizade veoma je ugledan, Amegi ima veliku moć i bliskiji je s velikim veziirom nego što je to Čisrijeli s agom od harema. Ostavimo sad po strani one koji su manje značajni, poput Čaušzadea, Šaćirbega i nekih drugih koji bi te boli kao zolje i žive ti rane otvorili ako ih ne potkupiš.

Murgescu, str. 165–166

Vc. Ratovi, pobune i seobe

V-6. Seljani bježe u grad (1665)

Stanovnici selâ Kokre i Gođakovo u prilepskom okrugu došli su pred šerijatski sud zajedno s vojvodom Ibrahimom, koji je vojvoda prilepskog sreza, jednog od dobara mog velikog vezira [...], i objavili da su sela iz pomenutog sreza slobodna i da tamo niko ne treba da se miješa. Međutim, beglerbeg, sandžakbeg i drugi službenici, zajedno s mnogim ljudima i konjanicima, i dalje borave tamo, i osim što im uzimaju besplatnu hranu, kao na primjer ovce, jaganjce, med, ulje i druge namirnice, uz to ih i kinje i tako što im neopravdano traže novac za porez [*tekalif-i shaka*] iako za to nemaju valjano ovlašćenje. Zbog svega toga, podanici [*reaya*] iz sela Veprčani, Peštani, Dunje i Kalen iz pomenutog sreza, koji su tamo nastanjeni još od pradavnih vremena, pobjegli su iz svojih sela 1662, 1663. i 1664. godine i naselili se u selima našeg okruga. Pomenuti vojvoda došao je kod njih, a kako odbjegli podanici nijesu htjeli da se vrate, poslao je izvještaj u kojem traži valjanu naredbu.

Zato se ova naredba i izdaje, uz napomenu da se odsad ovi podanici ne uznemiravaju tako što će im se tražiti porez bez valjanog ovlašćenja; podanici koji pobjegnu iz pomenutih sela a ubilježeni su u registar [*defter*] sreza treba da se vrate u stara sela i stara mjesta i ponovo se nastane tamo.

Odbrani, I, str. 282–283

❓ Zašto su seljani pobjegli iz svog sela? Kako su vlasti reagovala na to? Da li je ta reakcija bila primjerena situaciji?

❓ Uporedi savjete koje daje Koči-beg i realnost kakvu opisuju poslanici moldavskog kneza. Da li je podmićivanje bilo pitanje slučaja ili sistemska stvar? Da li je ono uopšte moglo da se izbjegne? Ako jeste, po koju cijenu?

V-7. Pobuna Mehmed-age Bojadžioglua na Kipru (oko 1680)

[...] priča o pobuni čuvenog Mehmed-age Bojadžioglua, koja se vjerovatno odigrala oko 1680. Ovu sam priču čuo lično od onog uglednog gospodina Benoa Astjea, francuskog konzula, koji je sve do ove 1788. godine dostojno predsjedavao/predsjedavao esnafom francuskih trgovaca na Kipru. [...] Evo kakve su bile njegove riječi: „Čuo sam nešto iz narodnog predanja, a stigla mi je i pouzdana vijest iz usta jednog vremešnog Turčina, i od jednog Grka gotovo iste dobi, koji su obojica bili svjedoci pobune što se odigrala na ovom ostrvu prije osamdesetak godina i potrajala čitavih sedam. Kipar je u to doba, kao i Rodos i ostrva [egejskog] arhipelaga, bio pod vlašću osmanskog admirala [kapudan-paše]. Godišnji porez [harač] za Portu ubirao je poseban činovnik [haračlija]; sredstva za život [*ma'ishet*] su se prikupljala za admirala, a porez u naturi [*nuzul*] odlazio je za namjesnika kog je [admiral] naimenovao. [...]

Age od Levkozije, koje su ubirale ove namete, nekad jedan, nekad drugi, počele su da se nadmeću i svađaju; onda su se latili oružja i stali da napadaju jedan na drugog, sve dok ih Mehmed-aga Bojadžioglu nije uzeo pod svoje, bio proglašen za vođu i sedam godina predvodio pobunu. Svake je godine ubiraču poreza kog bi Porta poslala platilo razrezani porez, za koji je ubirač dotad morao da moli, da bi ga na kraju opet zadržao za sebe. U svim okruzima [*kazilik*] postavio je odane mu ljude, koji su onda bili namjesnici. A Porta, saznajući da taj Bojadžioglu uopšte više sebe ne smatra njenim podanikom, poslao na Kipar Čolaka Mehmed-pašu da

silom ponovo uspostavi red. U Levkoziji ga primiše, ali poslije nekoliko mjeseci, kad je pokušao da se nametne pomenutom Bojadžioğlu, pobunjenik ga načera/natjera da ode iz Levkozije i da se povuče na imanje [čitluk] Kubatoglua, đe/gdje je ovaj otad živio kao pastir, i dobro se potrudio da glas o tome ne stigne do Porte. Međutim, ne zadugo potom, vijesti ipak dopriješe donde, i tad Čifutoglu Ahmed-paša dobi naređenje da iz Karamanije pređe na Kipar, s nešto vojske, da oslobodi Čolaka Mehmed-pašu i da dođe glave vođi pobunjenika.

Ahmed-paša učini kako mu je naređeno, iskrca se u Akantuu i krenu pravo na Kitraju da odmah zauzme vodenice, kako niko ne bi mogao da melje žito, pa je tako uspio da spriječi i dopremanje hrane u Levkoziju, koja je bila uporište pobunjenika. Tamo je ostao dva mjeseca, i Čolak Mehmed dođe da se sretne s njim. [...]

Grad se tako nađe bez hljeba, a paša, znajući da mu je pomoć blizu, iako se niko nije usudio da kaže nešto o pobunjeniku, predloži Bojadžioğlu da će ga pustiti da se povuče i posla mu pasoš kao jemstvo za to. Viđevši/vidjevši da paša ima jače uporište u gradu, pobunjenik izađe iz grada po noći s grupom čuvara od povjerenja, i ode najprije do Levkare, a potom do Levke, đe/gdje ga pašin zamjenik [*kehaya*] iznenadi, ubi dvadeset osmoricu njegovih ljudi a zarobi još trideset dvojicu. [...] Opkoljen sa svih strana pašinim vojnicima, Bojadžioğlu u tajnosti krenu put Amohostosa, nadajući se da će tamo moći da se utvrdi, ali prije no što je stigao, ovi mu zatvoriše kapije, a pašini ljudi satriješe i to malo vojnika što mu je ostalo. On sa svega šestoricom pobježe u Pilu, pa potom u Larnaku, misleći da će odatle moći u Limasol, ali su ga uhvatili u okrugu Kelanon i odveli u Levkoziju, đe/gdje ga je paša objesio preko noći, a ujutro ga, zajedno s njegovim sljedbenicima, koji su još bili živi, izložio obješenog o kuku koja mu je prolazila kroz bradu. I tako se, poslije sedam godina, ova pobuna završila. Svi Bojadžioğluovi sljedbenici i nekoliko vođa pobunjenika bili su uhvaćeni i pogubljeni.

Kipar pod Turcima, str. 32–35

Što je u Osmanskom carstvu čekalo pobunjenike? Što bi ti uradio/uradila na njihovom mjestu?

Usporedi sudbinu drugih pobunjenika u Osmanskom carstvu. Kakve su im bile šanse da pregovaraju s vlastima?

V-8. Izvještaj papi o pobuni u Čiprovcima (1688)

A evo što se govorilo o [katoličkom] biskupu Bugarske, Jovanu Stefanu Kneževiću i o Georgiju Pejačeviću:

Pošto ih je car Leopold u ličnom pismu nagovarao i hrabrio da pomognu hrišćanskoj stvari, pomenuti nadbiskup posla svog rođaka Georgija Pejačevića s bugarskim vojnicima u Karansebeš i Siklovar da se sretnu s generalom Veteranijem. Na putu tamo Pejačević se pridruži srpskoj vojsci, i zajedno s Vlasima oni uzeše Oršavu i pogubiše gotovo sve Turke.

No, kad je 1688. pomenuti Georgije zajedno sa svojim bugarskim vojnicima, četiri kapetana iz Kolopiveca, četvoricom iz Čiprovca i ostalima, i zajedno s Čakijevim husarima htio da ugasi ratničku baklju Tekelijevu⁸⁰ i uništi je, izdao ih je jedan dezertar, pa je hiljade Bugara ubijeno u krvavoj bici koja je iznenadno počela nedaleko od Kulovice i u kojoj su oni pretrpjeli poraz. Poslije bitke, ostaci [trupa] povukli su se u Čiprovec i neko vrijeme uspješno branili grad od Tekelija, ne želeći da ga predaju, iako je Tekeli, koristeći to što je hrišćanin, pokušao da ih namami obećavajući im ugled i bogatstvo u Transilvaniji. Konačno, grad je zauzet munjevitim napadom: osvojile su ga turske i tatarske horde, i sve je bilo uništeno i spaljeno a ljudi pobijeni. Govori se da je ogromno blago, koje se gomilalo godinama i uvećavalo u doba mira, odnijeto odatle na više od stotinu kola. Ali niko od tamošnjih hrišćana nije mogao da spase išta više osim glave na ramenima, i samo ih je malo koji su i to uspjeli da urade.

Spisarevska, str. 201–202

⁸⁰ Imre Tekeli, vođa otpora Habsburgovcima među ugarskim plemstvom. Sa svojim vojnicima (*kurucz*) borio se na strani Osmanlija u ratu 1683–1699.

Poslije poraza Osmanlija pod Bečom 1683, habsburška vojska zauzela je Budim (1686) i Beograd (1688), stvarivši tako utisak da je skori kraj osmanske vladavine u jugoistočnoj Evropi neminovan. Katolička zajednica oko Čiprovaca, u Bugarskoj, pokušala je da iskoristi napredovanje habsburških trupa, ali je pobuna propala, selo je razoreno, a preživjeli su izbjegli u Vlašku i Transilvaniju.

Zašto su se Bugari pobunili?
Zašto su Tekeli i njegove hrišćanske trupe ugušile bugarsku bunu?

V-9. Srbi bježe u strahu od osmanske odmazde (1690): svjedočenje đakona Atanasija Srbina

I doše Srbi u lađe. [...] Beše preko deset hiljada lađa, i svi pobegoše rekom Dunavom uz vodu i dođoše pod grad Budim, koji je pod [habsburškim] carem. I tako je Gospod sve tri one rane od kojih je David samo jednu primio na svoj grad u sadašnje vreme pustio na srpsku zemlju: prvo smrt, a zatim opet mač i smrt u vodi i ljutu glad, tako da je srpskom narodu preostalo da jede pseće meso i meso mrtvih ljudi, koji su pomrli od gladi. Sve je ovo bilo u moje doba i oči moje videše, a ležahu trupla pomrlih srpskih ljudi po svim ulicama velikog Beograda, i po svim selima njegovim i po svim putevima njegovim ležahu mrtvi, i nisu bili sahranjeni. Koji su još živi hodali, nisu imali nikakvog izgleda, ni lepote čovečje, behu pocrneli od gladi i lica im behu kao lica „etiopska“, i tako pomreše i ne osta ni deseti deo.

Agapova-Ilić, str. 134–135

Kao i bugarski katolici iz Čiprovaca, mnogi pravoslavni Srbi saradivali su s Habsburgovcima 1688–1689. Međutim, 1690. Osmanlije su opet osvojile Beograd, pa je velik broj Srba pobjegao, nastanio se na teritorijama koje su bile pod kontrolom Habsburgovaca (na primjer u Slavoniji i Ugarskoj) i dobio znatne privilegije.

Pokušaj da izdvojiš biblijske citate iz teksta Atanasija Srbina. Što ostaje kao nesporna istorijska činjenica?

V-10. Izveštaj mletačkog generalnog providura za Dalmaciju o uticaju Šćepana Malog u Crnoj Gori 1767. godine

Dovoljno je bilo samo jedno obično pismo ovog reformatora, koji sebe naziva Šćepan Mali, da se uputi stanovnicima Crne Gore koje je pozvo da se ujedine i da žive u slozi, pa da mu se oni pokore i da postupe po njegovom zahtjevu... Čovjek se mora čuditi i diviti kako je ova utvara uspjela da ostavi tako snažan utisak. Prosto je neshvatljivo kako je jedan slobodan narod, koji nije poznao nikakve principe discipline, odjednom prestao da poštuje zakon za koji se smatra da je iznad svih božanskih i ljudskih zakona – zakon osvete i to samo na podsticaj jednog običnog pisma. Nezamislivo je da se taj isti narod odrekao one svireposti koja je bila tako duboko usađena u njemu. Toliko je mislim, veliko poštovanje ovog naroda prema ruskom dvoru da je samo jedna njegova sjenka bila dovoljna da ga potpuno zaslijepi pa, čak, i da ga natjera da izmijeni svoju prirodu.

Petrović, str. 93.

Šćepan Mali vladao je Crnom Gorom od 1767. do 1773. U Crnu Goru je došao iz Dalmacije 1766. Bio je travar. Dok se u Crnoj Gori vodila borba između različitih političkih struja, u crnogorskom primorju (Maine) počinju da kruže glasine da je ruski car Petar III, kojeg je ubila njegova supruga, carica Katarina II, živ, i da je uspio napustiti Rusiju. Šćepan je, podstaknut tim glasinama, počeo da se predstavlja kao ruski car. Mnogi su mu povjerovali i prihvatili ga kao svog vođu, jer je ličio na cara, čiji je portret bio okačen na zidu jednog crnogorskog manastira. Otomansko carstvo, u strahu da bi samozvani ruski car mogao upaliti iskrpu pobune na Balkanu, 1768. godine šalje vojsku od 50 000 vojnika na Crnu Goru, ali nijesu uspjeli da uhvate Šćepana Malog. Ruska vlada šalje princa Georgija Dolgorukova u Crnu Goru 1769. da se oslobodi Šćepana. Dolgorukov ne uspijeva, jer je Šćepan uživao veliku podršku Crnogoraca. Paša od Skadra ubijedio je Šćepanovog ličnog slugu da ga ubije 1773. godine.

V-11. Moldavska buna protiv Osmanlija (1711)

I tad knez Dumitraško [*Dumitrașco-vodă*] pozva svoje bojare, one koji su ostali s njim, a to su kancelar [*logofet*] Nikolaj Kostin, magistrat [*vornic*] Joan Struca, magistrat Jordaki Ruset i rizničar [*vistiernic*] Ilie Katarđul, i reče im da je pozvao Ruse i da oni sad već prelaze rijeku Prut kod Zagaranče.

Čuvši to, svi bojari se obradovaše i radosno rekoše knezu:

„Dobro ste učinili, Vaša visosti, jer mi smo se bojali da ćete otići Turcima, pa smo namjeravali da vas, ukoliko zaista pređete Turcima, napustimo i da se poklonimo pred Rusima.“ I bijahu svi zadovoljni. Jedino Jordaki Ruset, magistrat, reče: „Bili ste neobazrivi, Vaša visosti, kad ste pozvali Ruse. Trebalo je da se strpite, Vaša visosti, i da vidite kako stvar zaista stoji s njihovom snagom.“

Knez Dumitraško odgovori ovako: „Više nijesam imao vremena za čekanje, jer sam se bojao da će me Turci uhvatiti. A vi ste me svi već napustili i ne dijelite sa mnom iste misli i istu vjeru.“

I tad knez Dumitraško uzjaha konja i izađe pred Ruse na rijeci Prut [...]

A čim ugledaše Ruse, Moldavci, svikli na pljačku čim se stvari pogoršaju, počеше, neki po naređenju a neki i bez njega, da ubijaju Turke ili da ih ćeraju/tjeraju u roblje, neke u Jašiju a neke u drugim krajevima, đe/gdje god da su ih mogli naći, po čitavoj zemlji. I otimali bi im sav novac, sve blago, konje, odjeću, volove, ovce, med i vosak i sve što bi im našli. Trgovine po ulicama isprazniše se, pa su čak i đeca/djeca mogla da uzmu ponešto. I sve su starije žene sad imale dovoljno grožđica, smokava i kikirikija. A one Turke koje nijesu pobili, odvedoše gole-golcate knezu kao roblje. Neki od njih skrili su se kod prijatelja, ukoliko su uopšte uspjeli da stignu do njih. A kasnije su Turci koji su se skrili kod prijatelja dobro poslužili onima što su im pružili utočište.

Neculce, str. 540–542

Tokom rusko-turskog rata 1710–1711. među pravoslavnim narodima jugoistočne Evrope oživjele su nade da bi Petar Veliki (1682–1725), koji je 1709. porazio Šveđane, mogao da porazi i Osmanlije. Moldavski knez Dimitrije Kantemir (1693; 1710–1711) pridružio se Rusima, ali nije mogao spriječiti njihov poraz u bici na rijeci Prut (1711).

Da li su bojari do kraja slušali kneza ili su imali sopstvene političke interese? Uporedi ovaj tekst sa tekstem II-21.

Zašto je na samom vrhuncu bune došlo do nasilja protiv Turaka? Da li su svi moldavski hrišćani odobravali to nasilje? Kakve su motive imali oni koji su pomagali žrtvama nasilja?

V-12. Habsburški oficir u dnevniku opisuje opsadu Dubice (1788)

A bitka za Dubicu, 22. avgusta, bila je još teža. Ludon⁸¹ je bio iznenađen otporom koji su pružali branioci Dubice, pa je naložio da se grad spali. U jedanaest sati otpočela je nemilosrdna topovska paljba, i grad poče da gori. Čim su branioci ugasil požare, dvadeset četvoro ljudi prikralo se bedemima sa zadatkom da preko njih baci zapaljivu smesu na drvene grede, ali branioci to primetiše pa ih odbiše. Bacanje zapaljivih predmeta nastavilo se i 23. avgusta. Da bi se branioci omeli u gašenju požarâ, nastavljena je jaka topovska paljba. Dubička tvrđava gorela je čitave noći s 23. na 24. avgust, a topovi su pucali bez prestanka. A onda su 25. avgusta dve baterije sa po tri topa postavljene nedaleko od gradskih zidina. Paljba je bila usmerena na gradske dveri, pa je dubička tvrđava konačno i uništena. No, opkoljeni se čak ni tad ne predadoše. Opsada se nastavila i 26. avgusta, samo što su branioci s onog što je od zidina uopšte ostalo odgovarali vatrom iz pušaka i topova. A onda, oko osam sati ujutro, vatra iz tvrđave utihnu. Oko devet jedan čovek iziđe iz tvrđave i dođe u austrijski štab na pregovore. On zamoli za primirje, a austrijska strana pristade. U ime ljudi iz garnizona on predloži da se tvrđava

⁸¹ Komandant habsburške vojske

preda, ali samo pod uslovom da branitelji dobiju obećanje da će moći slobodno da se povuku – sa čim se, međutim, austrijska strana nije složila, već je tražila bezuslovnu predaju. Onda onaj čovek stade da moli za tri sata vremena, tokom kojih će razgovarati sa svojim ljudima, i Austrijanci mu to odobriše. Posle tročasovne rasprave, osmanski beg pristize s osmočlanom pratnjom, i time predaja tvrđave bi i zvanično potvrđena.

Dubičko utvrđenje ili, bolje rečeno, dubička hrpa kamenja, konačno je bila saladana, i pala je u ruke austrijskoj vojsci.

Šljivo, str. 91–92

Da li su se Osmanlije dobro borile kod Dubice? Zašto su se onda ipak predale?

V-13. Rizici putovanja kroz Albaniju (oko 1800)

Jednom smo prilikom doživjeli uzbuđenje. Našli smo se na ravnom terenu, kad odjednom iz nekog šumarka ispade pet-šest Albanaca naoružanih do zuba. Naša prethodnica povuče uzde, okrenu konje, skide puške i zauze položaj, spremna na sve. Priznajem da je i meni, kad sam ugledao ove brđane kako iskaču niotkuda, ruka krenula ka boku, đe/gdje mi je bio revolver. Vojnici se raspoređiše, spremni da otvore vatru. Međutim, pokazalo se da Albanci, koliko god ratoborno izgledali, nijesu imali nikakve zle namjere. Više im se dopadalo da zadijevaju kavgu s Turcima, ali kad se pokazalo da mi to nijesmo, samo su mi se nasmiješili i pozdravili me dok su prolazili pored nas na konjima.

Fraser, str. 237–238

Početak XIX vijeka u jugoistočnoj Evropi bilo je uobičajeno imati vatreno oružje, no, da li je to išlo u prilog razvoju ovog regiona ili nije? Navedi argumente za oba odgovora.

V-14. Kako je Hromi Ibrahim provalio u Kazanlik (1809)

Aprila 1809. odmetnici su tako poharali grad Kazanlik⁸², vođeni Topalom [= hromim] Ibrahimom, koji je, ušavši u grad [...], okupio lokalne uglednike [ayan] i hrišćanskog predstojnika [muhtar] da mu kažu koliko poreza grad plaća i kome. [...] Tad im Hromi Ibrahim reče da neće uništiti grad niti ga zapaliti ukoliko istu tu sumu daju i njemu i odmah pošalju glasnika u Carigrad po ferman sultana Mahmuda u kom će pisati da odsad on, Hromi Ibrahim, ubira porez za sljedećih deset godina.

[...] No, kad je uzeo novac, Hromi Ibrahim reče predstojniku Stojanu Nikolovu: „Dajem ti ovo pismo (bilo je otvoreno) za Mustafu Bajraktara, koji je sada vezir u Carigradu, i ako mi za četrdeset dana ne doneseš ferman, pretvoriću čitav grad u pepeo. Ja ću ostati ovđe/ovdje s mojim ljudima i čekati do krajnjeg roka; a ti dotle naredi svojim ljudima da nas hrane pitama i piletinom. Nadam se da si me razumio.“

[...] Na dan kad je isticao rok, Hromi Ibrahim, bijesan što ga je predstojnik slagao, ode sam i nabi Hrista Tomova na kolac nasred ulice. To je bio znak da se otpočne pokolj nad hrišćanima, koji se zatvoriše u kuće.

Stambolski, str. 28–30

U prvoj deceniji XIX vijeka nekoliko vojnih zapovjednika, koji su bili i učerivači/utjerivači poreza, preuzeli su kontrolu nad nekim osmanskim pokrajinama, iskoristivši to što centralna vlast, oslabljena ratom protiv Rusije i janjičarskom pobunom u Carigradu, ne može više da primijeni svoj autoritet. Da ironija bude veća, Mustafa Bajraktar, koji je karijeru započeo upravo kao takav jedan ajan u sjevernoj/sjevernoj Bugarskoj i koji je 1808. postao veliki vezir, već je bio ubijen u Carigradu, novembra 1808, dakle pet mjeseci prije no što mu je Hromi Ibrahim poslao starješinu Kazanlika.

⁸² Grad na planini Balkan, u srednjoj Bugarskoj

? Opiši kvazilegalni metod pljačke koji Hromi Ibrahim koristi. Zašto nije prosto napao grad i poharao ga? Da li je Hromi Ibrahim običan razbojnik ili je on čovjek s političkim ambicijama? Kakve su bile razlike između lokalnih moćnika i razbojnika?

V-15. Pismo Petra Petrovića Njegoša Josipu⁸² Jelačiću (3. jun 1849)

Veoma me je udivilo Vaše pismo od prvoga travnja o.g. Prelaska crnogorskog s oružanom rukom u Boku Kotorsku⁸³ sasvijem nije ni bilo, daže i najmanjih nemirah veoma se malo događalo, kojijeh je svagda pođešto bivalo, kanoti među naoružanim općinama koje su privikle često putah domaće spokojstvije narušavati. Ja sam svagda iz svih silah nastojavao, kako što i danas nastojim, da nevredimo spokojstvije opstane među Bokom i Crnom Gorom. Mene je k ovome interes Crne Gore vodilo, mene je na ovo zaklela iz đetinjstva najjača i najsvetija sveza i ljubav bratska. Dragi Bože, ove će riječi Vam cio narod bokeski jndnijem glasom potvrditi.

Njegoš, str. 180

V-16. Niz katastrofa u priči bugarskog učitelja Todora iz Pirdopa kraj Sofije (1815–1826)

Neka svako ko čita ovo ili sluša porazmisli i zapita se šta je Bog htio da nam kaže svojom srdžbom u naše doba, nešto što se nije desilo otkad je svijeta i vijeka. Godine 1814. Bog posla kaznu ili kugu od istoka na zapad, i pola ljudi tu umre. Bilo je zaraza kuge i ranije, ali one nikad nijesu odnijele tolike živote. Otad pa do 1820. godine, tokom vladavine prokletog sultana Mahmuda⁸⁵, Bog nam dade mir [...]. A marta 1821. dođe đavo iz Janjine, zvani Alipaša, koji se pobuni protiv sultana. Sultan skupi veliku vojsku da se bori protiv njega, ali oni ga ne mogoše pokoriti, jer njegova tvrđava bješe veoma jaka. Sultanova vojska zadržala se tamo dugo i spalila je mnoga

sela i gradove, zarobila i ubila mnoge hrišćane, pa je cijena brašna porasla na 60 groša za kilo⁸⁶. Zato među siromašnjima zavlada strašna glad. Poslije toga, 25. marta, dođe još jedan đavo u Vlašku, Vlahbeg⁸⁷, koji diže vojsku i stade da hara i pali sela. A potom iz svih krajeva evropske Turske [Rumelije] dođoše vojske da se bore protiv njega, i na kraju ga i slomiše. Oni takođe spališe mnoga sela uz Dunav i zarobiše i pobiše mnogo ljudi.

Potom prokleti sultan izdade zapovijest, i patrijarh Grigorije Nepitaš bješe izvučen iz crkve usred služenja na drugi dan Uskrsa i obješen. Mnogi ljudi umriješše toga dana, a drugi bjehu pobijeni: 21 episkop i crkvenjak, monasi, sveštenici, đakoni. A onda stadoše da ubijaju obične hrišćane. Sam Bog zna koliko su hrišćana pobili: bilo je među njima nekoliko Bugara, mnogo Grka i Albanaca [Arnauta], i svi bjehu pobijeni u Carigradu. A žene i đecu/djecu udaviše u moru.

Potom vojska krenu iz Carigrada i dođe do Moreje, đe/gdje pobi mnoge ljude po selima. Građani Moreje pokušashe da pobjegnu do mora i da se utabore na nekom ostrvu, ali ovi ih i tamo pobiše.

Georgieva, Canev, str. 356–357

? Kako ti izgleda objašnjenje koje Todor iz Pirdopa daje za mnoge nedaće koje su pogodile njegov kraj početkom XIX vijeka? Da li se slažeš s njim?

V-17 Molba sultanu da postavi Huseina Gradašćevića u rang vezira

Na šerijatski sud došle su paše (mirmirani), kapidžibaše (ser-bevvabi) Porte, muderisi, kadije, naibi i druga ulema i dobri ljudi, muteselimi, ajani, kapetani, vojni zapovjednici vojske (alajbezi), begovi i begovići i drugi prvaci ejaleta, zanatlje i trgovci i prvaci sela i mnoštvo ostalog stanovništva Sarajeva i njegove okoline i ostalih liva bosanskog vilajeta i,

⁸³ Habsburški hrvatski ban (1848–1859).

⁸⁴ Boka Kotorska je dio Crnogorskog primorja. Pod vlašću Habsbruške monarhije bila je 1797–1806. i 1814–1918. godine.

⁸⁵ Mahmud II (1808–1839)

⁸⁶ Mjera zapremine, različita s kraja na kraj carstva: 25–400 litara

⁸⁷ Bukvalno „vlaški knez“; nejasno je da li se ovdje/ovdje misli na Aleksandra Ipsilantija, sina predašnjeg vlašskog kneza, koji je vodio pobunu protiv Turaka, ili na Tudora Vladimireskua (1780–1821), koji je 1821. poveo vlašku revoluciju.

objašnjavajući razlog svog dolaska na sud, dali su sljedeću izjavu: „Da bi se postigao mir i sigurnost božijih robova i da bi se odstranili neredi i spriječile pobune koje su se do sada pojavljivale u Bosni, a prema onome kako iziskuje vrijeme i situacija, prvaci i uglednici ejaleta Bosne i mi svi ovdje sakupljeni, izabrali smo za vezira i pašu njegovu ekselenciju, čestitog Husein bega, bivšeg kapetana tvrđave Gradačac u Bosni. Do sada je svak visoko cijenio njegov način života i njegov karakter. Svi bogati i siromašni bili su zadovoljni s njim, voljeli ga i bili mu zahvalni. Da bi se postigla potpuna sigurnost i mir i bogatih i siromašnih i da bi se, ubuduće, spriječili neredi i pobune kakve su u Bosni vladale, šaljem, putem mahzara, molbu uzvišenom sultanu da, kao milost ovim robovima, potvrdi izbor i postavi za valiju Bosne spomenutog Husein bega sa visokim rangom vezira. Sve kaze vilajeta Bosne uputiće svoje molbe. Da je njihova izjava tačna (autentična) potvrđuje ovaj sud“.⁸⁸

V-18 Leopold Ranke o Huseinu Gradaševiću

Bošnjaci bez po muke uzeše Kosovo. Svuda ih dočekivaše kao oslobodioce; samo im se u Peći malo suprotstaviše Albanci i čete velikog vezira. Ali hrabri i daroviti Ali-paša Vidajlić, najvjerniji ratni drug Husein-kapetana brzo osvoji Peć. Veliki vezir, koji se nalazio u Skoplju, posla pred Bošnjake jedno odjeljenje svoje vojske, ali i ono bi razbijeno i Albanci predoše Bošnjacima. Da je tada bosanska vojska otišla naprijed, ona bi oslobodila Skadar i dala drugi pravac ratovanju.

Ali to baš bijaše ono čega se bojao veliki vezir. Lukavom politikom on je namjeravao da privoli Bošnjake na povlačenje.

On posla njima izaslanike da saslušaju šta žele.

Bošnjaci postaviše tri uslova – prije svega: da se održi dotadašnji red u Bosni bez ikakve reforme; zatim: da se u Bosni vezir postavlja uvijek između domaćih, što bi bila potvrda i temelj bosanske nezavisnosti; na kraju: da se taj mah za vezira u Bosni postavi Husein-kapetan.

Ranke, str. 314–315

⁸⁸ BDA, Hatt-i Humajun Tasnifi, N° 21148, 22154 li;